

Сидоренко Н. М. Дитинство як соціально-педагогічне явище / Н. М. Сидоренко // Дошкільна освіта: традиції та інновації сучасної теорії і практики: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 квітня 2012 р., м. Лисичанськ). – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 226–232.

У статті розглядається дитинство як соціальне явище та його закономірності. Дошкільне дитинство є особливо важливим етапом формування особистості, коли закладаються перші зв'язки і відношення, що утворюють вищу єдність суб'єкта – єдність особистості.

Ключові слова: дитинство, особистість, концепція, підхід.

ДИТИНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Дитинство як інтегративне соціальне явище є предметом вивчення не лише педагогіки, психології, а й багатьох інших наук. Російський соціолог Ігор Кон у книзі «Дитина і суспільство» зазначав, що світ дитинства є невід'ємною частиною життя кожного народу, кожний дорослий несе у собі спадщину дитинства і не може звільнитися від неї. Тому суспільство не може пізнати себе, не пізнавши закономірностей свого дитинства. Виховний вплив світу дорослих, вписуючись у певний соціальний, культурний та історичний контексти, формує свою педагогічну парадигму дитинства - сукупність характерних для суспільства на певному історичному етапі установок, цінностей, шляхів і механізмів їх реалізації в галузі педагогічної підтримки, освіти і виховання дітей. За твердженням французького демографа Філіппа Арієса, сутність дитинства пов'язана із біологічним станом незрілості, а з певним соціальним статусом сукупністю доступних форм і видів діяльності з розвитком суспільства змінюється і ставлення до дітей.

Американський психоісторик Ллойд Демоз головною проблемою виховання вважав ставлення батьків до дітей, а провідною силою історії - психогенні зміни в особистості, ще відбуваються внаслідок взаємодії поколінь батьків і дітей. З цього погляду він описав шість послідовних періодів трансформації ставлення людства до дитинства. 1. Від давніх часів до IV ст. – «інфантицидний» стиль, для якого характерне насильство над дитиною. 2. IV – XII ст. – «покидаючий» стиль, для якого було характерне запровадження виховання дітей у чужих сім'ях, монастирях. У сім'ях побутовали холодна, сувора атмосфера 3. XIV–XV ст. – «амбівалентний» стиль, який поєднував увагу до дітей і впливи, спрямовані на подолання «злої» сутності волі, на заперечення самостійного духовного життя дитини. 4. XVIII ст – «нав'язливий» стиль, особливістю якого був суворий контроль дорослих над поведінкою та внутрішнім світом дитини. 5. XIX – середина XX ст. – «соціалізуючий» стиль, що ознаменував зародження інтересу до внутрішнього світу дитини, створення умов для підготовки дітей до самостійного життя. 6. Друга половина XX – «допомагаючий» стиль, якому властиве прагнення батьків до емоційного контакту з дітьми, увага до їхнього індивідуального розвитку.

Кожна суспільно-економічна формація породжує відповідну стратегію виховання, яка ґрунтується на моральних, релігійних, соціальних засадах суспільства, що зумовлюють пріоритетність дисциплінуючого чи активізуючого педагогічного впливу на дитину. За цим критерієм виокремлюють (І. Кон) такі типи суспільств: - суспільства, яким властива слабка дисципліна в ранньому і пізньому дитинстві; -

суспільства, що відзначаються суворою дисципліною у ранньому і пізньому дитинстві;
- суспільства, в яких на етапі раннього дитинства дисципліна сувора, пізнього – слабка;
- суспільства, в яких раннє дитинство характеризує слабка дисципліна, пізнє – сувора.
Європейську модель виховання І. Кон відніс до третього типу, якому властиве суворе дисциплінуюче виховання у ранньому дитинстві та поступове послаблення контролю. У первісному суспільстві невеликі племена, будучи змушені протистояти грізним силам природи, турбувалися про те, щоб діти володали необхідними для виживання навичками і формами поведінки. Не практикувалися тоді фізичні покарання дітей, їхню поведінку регламентували спільні з дорослими табу, а виховувались вони на безпосередніх реакціях дорослих на їхні вчинки.

Американська дослідниця етнографії дитинства Маргарет Мід аналізуючи з культурологічних позицій зв'язок особливостей стосунків дорослих і дітей з темпами історичного розвитку, виокремила такі три типи культур: 1. Постфігуративна. Діти переймають у старшого покоління, чий авторитет був беззастережним, культуру стосунків, традиції, які передаються з покоління в покоління (переважають великі багатодітні сім'ї, що складаються з кількох поколінь). 2. Кофігуративна. Діти й дорослі вчаться у своїх сучасників і ровесників культури, зорієнтованої на сучасність; традиційність за такої культури є нестійкою, переважають сім'ї нуклеарного типу (батьки і несімейні діти). 3. Префігуративна. Роль дорослих полягає у створенні умов для розвитку дітей, які краще знають, що їм необхідно на кожному етапі життя. Відповідно дорослі багато чого навчаються у своїх дітей. У культурі дорослих (мистецтві, рекламі, шоу-бізнесі) спостерігаються використання дитячих психологічних образів і характеристик, перенесеній типово дитячого виду діяльності (гри) на сучасну ігрову цивілізацію, інші явища запозичення дорослими дитячої субкультури.

Сучасна концепція дитинства ґрунтується на визнанні його провідної ролі у психічному розвитку і становленні особистості. Щодо розуміння соціально-історичної природи психічного розвитку окреслилися традиційний і нетрадиційний погляди. Представники традиційного погляду наголошують на залежності закономірностей, механізмів і темпів психічного розвитку дитини від суспільно-історичних умов її життя. Дитинство вони розглядають як «соціальний винахід». Нетрадиційний погляд ґрунтується на спробах тлумачити дитинство і розвиток дитини передусім як історичний феномен, що передбачає виявлення унікальної й самобутньої функції дитинства у соцікультурних процесах. Його теоретики розглядають дитинство як особливу форму культурної творчості, механізм, що реалізує наступність і поступальність історичного розвитку культури. Цей підхід відповідає реальному статусу розвиненого дитинства наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Історія не раз підтверджувала влучність вислову чеського мислителя-гуманіста й педагога Яна-Амоса Коменського: «Діти приносять батькам правила». Не є винятком і сучасний етап буття людства, на якому особливого прискорення набули темпи саморозвитку дитини, і цей процес впливає на розвиток світу дорослих. Ілюстрацією цього є дитяча ініціатива у пізнанні світу, складні питання, які діти щодня ставлять дорослим, змушуючи їх по-новому бачити, осмислювати явища дійсності. Така загальна тенденція впливу дитинства на світ дорослих.

Отже, формування методології полідисциплінарного вивчення проблематики дитинства забезпечує вдосконалення практики навчання і виховання дітей. Зрушення у цій сфері пов'язані з визнанням самоцінності дитинства, гуманістичною спрямованістю

виховання на розвиток особистості дитини. У своїх пошуках дошкільна педагогіка керується науковим розумінням того, як відбувається розвиток дитини. Що є рушійними силами нього процесу, які чинники впливають на формування людини. Як зауважував український педагог Василь Сухомлинський. Дитинство – це не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. Від того, яким воно було, хто супроводжував дитину в дитячі роки, що увібрали її розум і серце з навколишнього світу, залежать якості її як особистості. Бо кожен людський рису природа закладає, а не відшліфовує. Відшліфовувати їх належить батькам, педагогам, суспільству. За твердженням психологів, у довгий період дитинства людина оволодіває необхідними для життя формами поведінки, досягає високого рівня розвитку порівняно з іншими істотами, у яких період дитинства відсутній або дуже короткий.

Адже людина відрізняється від інших істот наявністю засобів накопичення і передавання колективного досвіду виду, до якого вона належить, Цей досвід людина набуває у процесі соціалізації, виховання. Дитинчата тварин (навіть вищих) більшість форм поведінки успадковують, індивідуальний досвід їх обмежений. Тому кожне наступне покоління змушене починати з того, чим закінчило попереднє. Упродовж тисячоліть відбулися незначні морфологічні й функціональні зміни людського організму, але надзвичайно розширився обсяг соціального наслідування, для сприймання якого потрібен певний час виховання і навчання. Тому розвиток людини в дитинстві є наслідком не лише біологічної еволюції, з її впливу різноманітних надбань людства. Кожна конкретна людина, за спостереженнями психологів, вчиться бути людиною. Для життя в суспільстві їй недостатньо того, що дає природа. Вона повинна оволодіти ще й досвідом, здобутим людством у процесі свого історичного розвитку. У зв'язку з цим період «фізичного» дитинства загалом залишається незмінним, а тривалість «соціального» дитинства зростає залежно від зрілості суспільства: чим вищий рівень суспільного розвитку, тим повноцінніше дитинство людини. Дитині щоб стати людиною, необхідно жити серед людей, виховуватися дорослими, засвоювати набуті за багато віків знання. Людська природа у дітей виявляється інакше, ніж у дорослих: дитина чутливіша до космічних і природних явищ, максимально активна в освоєнні навколишнього і створенні власного внутрішнього світу; її організм наділений високою здатністю до змін, динамічністю.

Діти вразливіші, безпосередніші, емоційніші, ніж дорослі. Усі вияви людського у дитині пов'язані не лише з особливостями її внутрішнього потенціалу, а й із зовнішніми умовами: визнанням дорослих, сприятливим становищем у стосунках із значущими людьми, насиченістю її життєвого простору спілкуванням, враженнями, можливостями творчої діяльності. Отже, природа дитини робить її надзвичайно чутливою до впливів виховання. Протягом перших шести-семи років життя дитина розвивається надзвичайно стрімко, наслідком чого є грандіозні зміни її фізичному і психічному розвитку: дитина з безпорадної істоти перетворюється на свідому людину, набуває певних якостей, які в подальшому житті лише розвиваються і вдосконалюються.

Очевидно,²²⁸ тому в народі кажуть, що людина двічі живе на світі: перший раз – у дитинстві, другий – у спогадах про нього. Підтвердженням цього є слова російського письменника і педагога Льва Толстого, який відзначав, що за все доросле життя не набув і сотої долі того, що в дитинстві. Цієї думки дотримувався педагог Костянтин Ушинський, який стверджував, що характер людини формується в перші роки її життя і те, що «лягає» на характер у роки, стає її другою вдачею. Все, що вона засвоює згодом, не має такої глибини, як те, що засвоєне у дитячі роки. Роль дошкільного дитинства

полягає в оволодінні загальними людськими знаннями, уміннями, у набутті психічних якостей, необхідних для життя (оволодіння мовою, орієнтація у просторі й часі, сприймання, мислення, уява, прилучення до творів мистецтва, формування стосунків з людьми тощо). Пізнаючи навколишній світ, розвиваючись розумово, дитина вчиться спостерігати, і робити висновки, порівнювати, узагальнювати, у неї виникає інтерес до пізнання причини явищ, відкриття суттєвих зв'язків між речами.

Дошкільне дитинство забезпечує загальний розвиток, який слугує фундаментом для набуття спеціальних знань і навичок з різних видів діяльності. Усі новоутворення дошкільного віку є не сумою знань, а певним рівнем пізнавальної активності, самостійності, творчості, ставлення до себе і до інших. Сформовані у цей період якості визначають загальний характер поведінки дитини, її ставлення до світу, знадною мірою є основою її життєдіяльності у майбутньому. З розвитком суспільства зростають темпи розвитку дитини. У зв'язку з цим особливої актуальності набула у другій половині ХХ ст. проблема акселерації (прискорення, прискорений розвиток). Дані вікової анатомії і фізіології, дитячої психології свідчать, що акселерація охоплює анатомічні, фізіологічні, психологічні аспекти розвитку. Йдеться про збільшення зросту і маси тіла, розширення обсягу знань і загальної інформованості дитини, розвиток логічного мислення та ін. На рубежі ХХ – ХХІ ст. теми акселерації сповільнилися, а на передній план вийшла проблема інфантилізації (дитячий) розвитку: сучасній дитині, яка значно поінформованіша, ніж діти попереднього покоління, не вистачає необхідної для її віку соціальної зрілості, вміння і прагнення приймати самостійні рішення, відповідальності. Неабиякі можливості розвитку дитини в дошкільні роки зумовили спроби обґрунтувати теорії прискорення цих процесів завдяки ранньому спеціальному навчанню читання, формуванню логіко-математичних операцій тощо («теорії штучної акселерації»). У зв'язку із цим пропонувалося скоротити терміни дошкільної освіти і починати систематичне шкільне навчання з 3–4 років. Однак ці пропозиції не були підтримані, оскільки надто раннє шкільне навчання може порушити процес гармонійного розвитку людської особистості, зашкодити формуванню і розвитку складних психічних процесів і якостей. Психологічні дослідження (Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, Л. Венгер та ін.) довели, що в процесі психічного розвитку дитини відбувається поетапне формування ієрархічної системи психічних якостей людської особистості.

Результати цього розвитку залежать від своєчасності формування кожного рівня цієї системи. Тому на протигагу концепціям «штучної акселерації» було висунуто концепцію ампліфікації (збільшення, розширення; максимальне збагачення) дитячого розвитку, що ґрунтується на знаннях про особливості кожного етапу дошкільного дитинства. За сприятливих умов життя і правильного виховання у дітей під час виконання різних видів діяльності інтенсивно розвиваються синтетичне сприймання простору і часу, образне мислення, творча уява – психічні прониеси, необхідні не лише дошкільнику, школяреві, а й дорослій людині. Якщо ці процеси не будуть належним сформовані в дошкільному віці. Недоліки розвитку в дошкільному віці про являються в шкільний період у подальшому житті людини. Тому насамперед необхідно формувати психічні процеси і якості, які інтенсивно розвиваються на цьому віковому етапі, без яких не обійтися зрілій особистості.

Отже, дошкільне дитинство є особливо важливим етапом формування особистості, коли закладаються перші зв'язки і відношення, що утворюють вищу єдність суб'єкта — єдність особистості.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2-х кн. – К., 2003.
2. Виготский Л. С. Проблема возраста // Собр. соч.: В 6 т. – Т. ; 4. – М., 1984.
3. Пальбук Ю. З Розумове обдарована дитина: Психологія, діагностика, педагогіка. – К., 1992.
4. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» // Освіта – 1993. – № 44–46.
5. Доман П. Доман Д. Дошкольное обучение ребенка. – М., 1995.
6. Костюк Г. С. Розвиток і виховання // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989.